

BİR UYGURCA YAZI

ALİ ULVİ ELÖVE

Ankara'da yayımlanan aylık "Türk yurdu" dergisinin edebiyat kısmında (S. 33-34, No 7; C. 2), sayın Profesör Dr. Reşid Rahmetî Arat'ın "öyle yerlerde" başlıklı yazısını çok ilgi ve istifade ile okudum. Bu yazının Londra'da British Müzeum'daki Uygurca bir mecmuada tam bir sahifelik yer tuttuğunu bildiren sayın Arat, metnin Uygurcası ile birlikte karşılıklı serbest bir çevirisini vererek bunun hakkındaki düşüncelerini kayd etmektedir ki, bunları burada özet halinde kısaca gözden geçirmeği faydalı buluyoruz.

(Arka arkaya sıralanan mısraların ne şekilde tasavvur edilmiş olduğunu tayin etmek güçtür. Ben bu hususta halâ tereddütteyim: Manzume ilk bakışta her biri sekizer mısralık dört bentten ibaret bir parça hissini veriyor. Ancak mısralarda durakların aynı yerde olmaması, onlardaki iki bölükten ikincisinin bazen beş hecelik kısa bir parça halinde bulunması, bilhassa 3. masrada baş kafiye bulunmaması dolayısıyla bunun her biri sekizer mısralık değil, dörder mısralık 16 satır halinde dört dörtlükten ibaret olduğu fikri daha kuvvetleniyor. Ancak mısralarda hece sayısı nazmın en mühim esaslarından birini teşkil ettiğine göre, mısra heceleri arasında bu kadar sayı farkının bulunmaması gerektiği de akla gelmektedir.)

Şüphesiz sayın Arat'ın gösterdiği tereddüt ve ileri sürdüğü müta-lâalar tamamıyla yerindedir; çünkü bu yazı gerçekten Uygurca'da doğrudan kaleme alınmış bir manzume ise, hece vezni ile yazılmış olacağına göre, onun esaslarına uygun olması gerekti. Halbuki kendisinin yazısında ayrıca verdiği cetvelde de görüldüğü üzere, sırasıyla /9. 8/8. 5/10. 7/11. 7/7. 9/12. 6/10. 9/11. 7/8. 7/9. 5/12. 7/14. 7/9. 10/10. 10/10. 11/12.7/ suretinde kayd edilen mısraların hemen hepsinde durak yerlerinin aynı olmadığı, ve içlerinde /9.8/10. 7/11. 7/12. 6/10. 9/12. 7/14. 7/9. 10/10. 10/10. 11/ gibi hece sayısı 16 yı aşanlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Oysa eski ve daha sonraki Türk vezlenninde böyle uzun soluklu mısralar kurulmuş olamayacağını; ve çünkü bir durak etrafındaki iki bölükte bulunabilecek en son hece miktarı olan 8 den

fazlasını kulak kavrayamayacağı için, veznin gerektirdiği ahenkle böylelerinin bir ilgisi bulunamayacağını; bir de aynı ahenk gerekserliği ile bir durak etrafındaki iki hece bölüğünden az miktarda olanının çok miktarda olanından (/7. 9/9. 10/10. 11./ deki gibi) önce gelebileceğini; ve nihayet (/12. 6/11. 7/9. 5/12. 7/14. 7/ gibi) iki bölüğü arasında 3 ten büyük bir sayı farkı olanlarda duyulan aksaklık yüzünden böylelerinin vezinli mısralar arasında sayılamayacağını düşünüyoruz. (İkinci bölüğü 5 li olanlardan araları 3 farklı /8.5/ vezni esasen /4.4.5/ diye saydığımızın aslıdır; çünkü 4.4 lü gibi küçük bölükten sonra 5 li büyük bölük gelememek gerekir).

Kafiyeye (uyağa) gelince, cetvelde kafiyeli diye gösterilen mısraların uçlarındaki kelimeler, üçüncü satırda kafiyesiz sayılanlarla aynı mahiyettedir sanıyoruz.

I. tag-ta.. Aranyadanta.. altının-ta.. suvluk-ta.. kuvraglık-ta..
orunlar- ta

II. tag-ta.. Aranyadanta.. tikisiz-te.. arasın-ta.. kızıgın-da..
orunlar-ta

III. tag-ta.. Aranyadanta.. aglak-ta.. an-ta.. orunlar-ta

IV. tag-ta.. orun-ta.. suvluk-ta.. (ajun?) lar -ta.. orunlar-ta

Doğrusu, bu kelimelerin sonlarındaki /t(d)a/, /t(d)e/ suretlerindeki kalınlı inceli tümleş edatları redif olsalardı, kendilerinden önce gelen kelimelerin son heceleri birbiriyle kafiyeli olmaları; veya hiç değilse eski nazımlarda (bilhassa halk şiirlerinde) görüldüğü üzere, bir asonans'a (uyaksı)ya¹ dayanmaları gerekirdi ki, bunlarda böyle bir şey de görülüyor. Nitekim yine bu arada geçen (olur-gulug ol, tegin-gülüg ol) kelimele-
rindeki kalınlı inceli ortaklaşa (-gulug ol) bileşik edatları da katılı olduk-

¹ Uyaksı: Türk nazmında ya redifsiz mısraların bitimindeki hece sonunda veya redifli mısraların redifleri başladığı yerden önceki kelimenin bitimindeki hece sonunda karşılıklı tek bir vokal veya konsondan ibaret ses benzerliği ki, bu benzerlik te tam veya yakın olabilir. Redifsiz veya redifli mısralarda sadece tek vokal benzerliğine [/Siz atarken hasma bom (b. a) + Zahirayı omuzun (d.a)/ örneğinde olduğu-gibi.] dayanıldığı zaman karşılıklı heceler başındaki konsonların değişik cinsten olmasına bakılmaz. Yine redifsiz veya redifli mısralarda tek bir konson benzerliğine dayanıldığı zaman karşılıklı heceler başındaki konsonların ve onların ardınca gelen vokallerin kalın ince veya değişik cinsten olduklarına da bakılmaz (ki böylesi yabancı dillerin nazımlarında pek görülüyor.):

* Senin yazın (kı. ş) a benzer + Bir sevdalı (ba. ş)a benzer..

* Ecelin sunduğu şerbeti (i. ç) tin + sebep ne ağandan ileri (ge. ç)tin...

ları (olur) ve (tegin) kelimelerinin kafiyeli olmamaları yüzünden redif olamazlar sanırız.

Yalnız bunların içinde /t(d)a, t(d)e/ tümleş edatını almış kelimelerden sadece bir tanesi ile, bir akarsuyun özel ismi gibi görünen (belki de hindçe) /Aranyadanta/ kelimesi; ve bir de son parçanın sonlarında /(ajun) lar-ta/gibi olması ihtimali olan bir kelime ile (orunlarta) kelimesinde –çünkü her ikisinin/ orunlar-ta/olmaması gerektiğini düşünüyoruz– ortaklaşa bileşik redifler olan (lar. ta) lardan önceki (ajun) ve (orun) kelimeleri, –ama besbelli onlar da rast-gele olmak üzere-kafiyeli düşmüş görünüyorlar.

Şu halde bilhassa klasik nazmın dayandığı şekil bir yana, (vezin, redifli veya redifsiz kafiye veya asonans) unsurlarından yoksun görünen bu yazıyı, aslı yabancı bir dilde (örnekçesi, hindçede) yazılmış dörder mısralı dört kıt'adan ibaret bir manzume olup, sonradan onun sintaks tertibine göre sırası bozulmadan kelime kelime ve dolayısıyla devrik tümceler halini alacak surette Uygurca'ya çevrilmiş bir düz yazı diye almamızın daha uygun olacağı sonucuna varmış bulunuyoruz.

Yazının konusu ise, sayın Profesörün dediği gibi, tamamiyle dinî olduğu şüphesizdir. Nitekim aslındaki manzumede her dört dörtlüğün sonlarında:

1. Ses söz etmeksizin ebedi ererlik olmalıdır, o gibi yerlerde..¹
2. (Başka şeyle) ilgilenmeksizin Dyan (için) otururluk olmalıdır o gibi yerlerde..
3. Sabr edip yalnızcacık din ebediliğine ererlik olmalıdır o gibi yerlerde..
4. İhtirassız olarak ebedi ererlik olmalıdır o gibi yerlerde..

Suretinde çevrilmiş olarak manzumenin nakarat gibi terciğ (dönüşleme) halinde kullanıldığı sezilen tekrarlar² konunun bu dinî mahi-

¹ Bu Uygurca yazıda her parçadaki ilk üç satırın sonunda görülen tek noktalar, aslı olan dildeki manzume mısralarının bitim yerini; dördüncü satırların sonundaki dörder noktalar da her kıtanın (dörtlüğün) bitim yerini işaret için konulmuş gibi görünüyor.

² Ki, asıl manzumedeki dörtlüklerin son kısımları olan (ebedi ererlik olmalıdır o gibi yerlerde), (otururluk olmalıdır o gibi yerlerde), (ererlik olmalıdır o gibi yerlerde), (ebedi ererlik olmalıdır o gibi yerlerde) ibareleri aynı zamanda bir ses yinelemesi (allitération) olarak düşünülebilir. Hep bildiğimiz üzere yineleme, aynı harflerin veya hecelerinin isteyerek veya istemeden ibarede dönüp tekrarlanmasıdır ki, bunlar ya

yetini açıkça göstermekte, ve hele bir satırda geçen Dyan (dhyâna) kelimesi, Budda mezhebi akidelerini aks ettirmek dolayısıyla buna tamamiyle tanıklık etmektedir.

Bu bakımdan bu yazının, öyle sanırız ki, alelâde bir düşünceme (te'emmül) den ziyade sofiye ehline derece derece tanrı aşkı ve şevkiyle semeleyip kendinden geçme, yapsınma¹ (gaşy) haline de..

beğenilip hoşla gidecek veya beklenmedik bir diksinti (tenafür) uyandıracak etkiler yapar. Bu iki üç aynı sesli kelimenin bir biri peşine kullanılmasından ibaret ses topluluğu, zihinleri aynı bir izlenim altında tutmak kastiyle yapılır. (Nouveau Larousse illustré) ye göre eski cermen nazmında önemli bir rol oynamış olan, ve bilhassa şimal kavimlerinin halk şiirlerinde rastlanan uyaksı, zamanla gelişerek uyak halini almış bulunuyor. Fin destanı olan (kalevala) da örnekçesi, şöyle bir cümlenin bir çok defalar dönüp dönüp tekrarlanmakta olduğu görülmektedir: ((düştüler bir türkücü, iyi bir türkücü, ustaca söylemesini bilen, bir tören türküsü ırlamasını beceren bir türkücü aramaya.)) Uyaksı çok eski zamanlarda önce kuzey (şimal) Türk diyarında doğup sonra sonra güney (cenup) ellerine de ulaşan Türk halk edebiyatının nazmında da nesrinde de bol bol gıdalandığı bir araçtır. Masal tekerlemelerimizde (evvel zaman içinde kalbur saman içinde), (az gittik uz gittik dere tepe düz gittik), veya ata sözlerimizde (it ürür kervan yürür) gibi kulağı okşıyacak seciğler halinde, veya (kırk küp kırkı da kulpu kırık küp), ve (kara kuru kırklık karı kardan korkarak kapı kıyısında kakılıp kaldı) gibi çapraşık söylenişli, kakışık sesli ve ahenksiz olur. Bazıları ise, örnekçesi, (sessizce sana söyleyelim sırları serdar) gibi olur ki bu, söylenecek sırların başkası duymuyacak bir fısıltı halinde kulağa duyurulacağına işaret olup, o fısıltıyı taklit etmek üzere mısraı ören tarafından ardarda kelimelerdeki baş harflerin fısıltıyı andıran ışıklı seslerden seçilişi ile taklitli ahenk (karmonie imitative) yaratılmaktadır. Konuşma dilimizde [onunla(gidip konuşayım dedim), (gidip konuşayım dedim) ama bunu nasıl ve ne vakit yapabilecektim] gibi ifadelerde de yinelemeler önemli yer almaktadır. Böyleleri Orhon yazıtlarında da görülüyor. (IN8-1N11 de) kelime kelime: [Oğuz düşmanı, karargâhı bastı. Köl Tigin Ögsüz'ün atına binip dokuz adamını sapladı, karargâhı vermedi. Anam hatun, onun ardınca kız kardeşlerim, ablalarım, gelinlerim, sultan kızlarım, bunca da cemaatleri köle olacak idi, ölüleri çukurlarda yollarda yatıp kalacak idiler. Köl Tigin olmasa idi hep ölecek idiler. Köl Tigin gürlemiş oldu, kendim sıkıldım; gören gözlerim görmez gibi, eren aklım ermez gibi oldu. Kendim (ce) düşündüm, zaman tanrısı öyle yasalıyor: Kişi oğlu ölmek üzere yaratılmış. Öyle sıkıldım (ki), gözüme yaşlar gelecek, ruhuma içime ağlamalar gelecek idi. Daha-daha sıkıldım, pek ziyade sıkıldım. İki valinin, ardı sıra en ileri gelenlerimin, evlâtlarımın, beylerimin, halkımın gözleri kaşları berbat (halleri yaman) olacaktı diye sıkıldım.]

1) Yapsınma: Tar. Der. Arapça (örtmek) anlamındaki gaşy (bk. gâşiye, gişâ: örtü) kelimesinin karşılığı olup, aynı manadaki (yapmak) mastarından (kendisini örtmeğe meyil etme) anlamındadır. Ykl. (Yapağı), koyunun cildini örten şey: (Yaprak), eski şekli yapurgak; DLT. III. 38, ağacın dallarını örten şey: (Yapı), örtülü (dam); (Yapku) perde; (Yapug), Çg. Hayvanın sırtını örtecek şey: (Yamçı, belki aslı: yapçı), sürücü yağmurluğu; (Yapışmak), İki şey birbirini örtecek surette birleşmek, vs.

cezbe (südre, “transport”) ve şaşalama (veleh, hayret “ravisement”) içinde görümserlik (basiret gözüyle görme, mürakabe, “contemplation”) haline de yol açabilen, halk dilinde “dalga (=dalğı) geçme” dediğimiz yolda sürekli ve dinî hal, dalınsarlık, (istiğrak, “meditation”) üzerine yazılmış olabileceğini tahmin ediyoruz. Ayrıca bu dalınsarlık manzumesinin düz yazıya kelime kelime tercümesini de burada vermediği faydalı buluyoruz :

ADKAŞU	TURUR	KAT.KAT	TAGDA	AMİL
Birbirine (kol)atıp	durun	kat.kat	dağ(lar)da	sakin

AGLAK	ARANYADANTA.	ARTUÇ	SÖGÜT
tenha	Aranyadanta (suyu)	ardıç(lar)	söğüt(ler)

ALTININTA	AKAR	SUVLUKTA.
altında	akar	su yatağında.

AMRANÇIGIN	UÇDAÇI	KUŞKIYALAR	TİRİNLİK	KUVRAĞLIKTA.
Şevk ile	uçan	kuşçağızlar	derleşirlik	toplaşırılıkta.

ADKAGSIZIN	MENĞİ	TEĞİNGÜLÜG	OL	ANI
Ses söz etmeksizin	ebedi	ererlik olmalı	dır	onu(n)

TEĞ ORUNLARTA....
gibi yerlerde.

*

İÇ	TERİNG	KAT	BÜK	TAGDA	İRTEKİ
İç(içe)	derin	etraf(lı)	orman(larda)	dağ(lar)da	ilkel

SÖKİ	ARANYADANTA.	İDİZ	TİKİM	KAYALIK	BASGULUG
önceki	Aranyadanta	yüksek	kıyım	kayalık(ların)	baskınlığ(ıyle)

ERİP	İDİ	TİKİSİZTE.	İMİRT	ÇOĞURT
eriyip gevşemiş,	ıs(sızlık)	sessizlik(için)de	kalabalık?	çok sayıda?

SÖÇÜT	ARASINTA	İNÇKEKIYE	SUV	CİDİGINTA.
söğüt(ler)	arasında(ki)	incecik	su	kıyı(lar)ında.

İLİNMEKSİZİN	DYAN	OLURGULG	OL
(Başka şeyle)ilgilenmeksizin	Dıyana	otururluğu olmalı	dır

ANI	TEĞ	ORUNLARTA....
onu(n)	gibi	yerlerde.

*

SENGİR Çıkıntı(lı)	BULUNG köşe(li)	TİRİNG derin	TAGTA dağ(lar)da	SEVİGLİĞ sevimli	
ARANYADANTA. Aranyadanta	SERMELİP süzülüp	AKAR akar	SUVLUG su yatağı(nda)	ERİP tembelleşmiş	
SEP ser	SEM sem(ce)	AGLAKTA. tenhada.	SEKİZ Sekiz	TÜRLÜĞ türlü	YİİLLER ÜZE rüzgârlar(la)
TEPREMETİN teprenmeden	SERİLİP serilmiş	ANTA. orada.			
SERE Sabırlı davranarak	YALINGUZIN yalnızca	NOM din	MENGİSİN ebediliğine	TEĞİNGÜLÜĞ ererlik olmalı	
OL dır	ANI onu(n)	TEG gibi	ORUNLARTA.... yerlerde.		

*

KÖKERİP Göverip	TURUR duran	KÖRKLÜĞ güzel	TAGTA dağ(lar)da	KÖNGÜL gönül	YARAŞI rahatlığı
AGLAK tenha	ORUNTA. yer(ler)de	KÖP çok	YİĞİ sık	TELİM bol	SÖĞÜTLÜĞ söğütlük(ler)
ERİP erişerek	KÖPİRİP köpürüp	TURUR durur	KÖLMEN göl gibi	SUVLUKTA. su yatağında.	
KÖZ Göz(ler)	BAŞLAP başta olarak	KAÇIGLARI duymaçları?	YIGINIP geri dur(dur)up	KÖZÜNMIŞ görölmüş (gibi)	
BİLİNMIŞÇE bilinmiş gibi(olan)	(AJUN?)LARTA. alemlere				
KÜSENÇİGSİZİN ihtirassız olarak	MENĞİ ebedi	TEĞİNGÜLÜÇ ererlik olmalı	OL dır	ANI o(..)	TEG gibi

ORUNLARTA....

yerlerde.

KELİMELELER :

I. ADKAŞU bk. S)ATGAŞ-. DLT, II. 169 Birbirinin boynuna atılmak, sataşmak. || AMIL, bk. AMUL. DLT. I. 71; III. 96 || AGLAK. bk. DLT. I 108, 389 || ALTIN. DLT. I. 99 || AMRANÇIGIN. Tar. Der. AMRAN—; AMRIN

—. || TİRİNLİK, DLT. II. 115 || KUVRAGLIK: KUVRAG. Tar. Der. (Uyg. "İnd. T. T. II. U, III"). || ADKAG: Çg. ATKA — ezbere okumak. || MENGI. DLT. I. 46, III. 48; 280. MENGÜ.

II. BÜK. DLT. I. 207, || İRTEKİ. Çg. eski, kadim; Tar. Der. iptidai || SÖKİ. Tar. Der. evvelki. || İDİZ. DLT. I. 55, 86, 110. EDİZ || TİKİM DLT. I. 332; bk. TİKÜ, DLT. III. 32, 174. || ERİP. Belki ARIP. Aralanmış (halde)? veya erişmek anlamına ermekten (erip); 2. erimekten [erip] (erimiş, gevşemiş, tembelleşmiş), bak. Tar. Der. [erigen, eringen.] 3. muhalif olmak anlamına (erip, eripleşmek) Tar. Der. (Rad. I. "kaz.") kelimesinde uzak görünüyor. || İDİ (siz) DLT. I. 81, 277, 344. sahip (siz), ıs (sız). Ykl. (evin ısı, ısısı). || TİKİ (siz); DLT. III. 174 hafif ses, fısıltı (sız) || İMİRT. bk. İMREM, DLT. I. 82, 98 Topluluk. Ykl. Y)umuz. DLT. III. 8, Y)umut - DLT. I. 184, III. 40, Y)umıg III. 182; dilcemizde y)umak. Y)umruk. DLT. III. 8, Y)umut - DLT. I. 184. 40, Y)umug III. 182; dilcemizde y)umak. Y)umruk. DLT. III. 72. Y)umraş-; y)umurlan - II. 215; III. 80. y)umurтка = yumurta II. 253, III. 320. || ÇOGURT. bk. DLT. ÇOG. III. 92. Ykl. sok yalnguz er: DLT. I. 279; çok yalnız adam; çoğlat - DLT. II. 277 || KIDIG. DLT. I. 313 || İLİNMEK. DLT. I. 177, 178; III. 285 bir şeye takılmak.

III. SENGİR: DLT. III 266, 268 || BULUNG. DLT III. 274. || SEVİG (lig) DLT. II. 198 SEVÜK (süz). || SERMEL-. DLT. II. 281 || SEP SEM: Çg. ser sen, sere seme; çok şaşkın, çok aptal, seme: aptal. ser sem || SERE, DLT. II. 119 SER-, Tar. Der. Sabır, devam, sebat, ısrar etmek. || NOM. DLT. III. 100 (gr. Nomos). || TEGİNGÜ. DLT. II. 113; TEGIN-. değinmek (temas), ermek, erişmek, yetişip gelmek, (vusul).

IV. KÖRKLÜG. DLT. II. 273 || YARAŞ. Çg. Barış, dostluk, yar yaver olma. || YİĞİ. DLT. III. 18, 162 || TELİM. DLT. I. 46; III. 15 || BAŞLAP. DLT. III. 216 Başla-. || KAÇIG. Belki kas. çig: kapçık, küçük kap; duygu yeri, veya aracı? || YİGIN - . DLT. III. 57 kendini toplamak, geri durmak. || KÖZÜN-. DLT. II. 124. || BİLİL-. DLT. II. 113 bilin -. || AJUN, DLT. I. 44.; II. 113 || KÜSENÇİG. Tar. der. İsteklilik, iştahlanma, emel ve heves.